

Usmonova Odinaxon Sobirovna
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi
Abduraxmonova Munajat Abduraxmonovna
Farg‘ona viloyati Rishton tumani
7-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

BOSHLANG‘ICH SINFLARGA RIM RAQAMLARINI O‘RGATISH

Anotatsiya: Boshlang‘ich ta‘limda rim raqamlari haqida ma‘lumot berish muhim ahamiyatni kasb etadi. Maqolada rim raqamlarinig yozilish qoidalari va o‘qituvchilar tomonidan yo‘l qo‘yilayotgan xato va kamchiliklar yuzasidan fikr- mulohazalar bildirilgan. Ushbu maqola rim raqamlarini o‘quvchilarga tushuntirishda qiynalayotgan o‘qituvchilarimiz uchun tavsiya sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Raqam, arab raqami , rim raqami, belgi, qoidalar.

Raqamlar sonlarni ifodalaydigan belgilar hisoblanadi. Biz kundalik hayotimizda arab raqamlaridan foydalanamiz. 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9 raqamlari arab raqamlari deb nomlanadi. Arab raqamlari aslida, Hindistonda vujudga kelgan. IX asrda yashab ijod etgan buyuk bobokalonimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy o‘nta raqamdan foydalanib istalgan sonni yozish mumkinligini isbotlab bergan. Qadimgi Rimda I, V, X, L, C, D, M ko‘rinishdagi belgilardan raqam sifatida foydalanishgan. Bu raqamlar esa, rim raqamlari deb atalgan. I=1, V=5, L=50, X=10, C=100, D=500, M=1000 sonlarini bildirgan. Boshlang‘ich ta‘limda 3-4-sinf matematika darsliklarida rim raqamlari mavzusi uchun alohida soat ajratilgan. 3-sinf matematika darsligining 88-89-sahifalarida rim raqamlari haqida juda yaxshi ma‘lumotlar berilgan. 4-sinf matematika darsligining 10-11-sahifalarida esa 3-sinfda berilgan ma‘lumotlarni takrorlab topshiriqlar berilgan. Rim raqamlari qaysi ketma-ketlikda yozilishidan qat‘iy nazar, bir xil qiymatga ega bo‘ladi. Masalan, CCC yozuvida har bir C belgisi 100 soniga teng. Shuning uchun rim raqamlari nopozitsion sanoq sistemasiga misol bo‘la oladi.

Ma‘lumki , o‘qituvchilar uchun barcha fanlardan metodik qo‘llanmalar ishlab chiqiladi. Ammo, metodik qo‘llanmalarda uchraydigan noto‘g‘ri tavsiyalar oqibatida, nafaqat o‘qituvchilar, balki, ularning qo‘l ostilarida ta‘lim olayotgan o‘quvchilar ham noto‘g‘ri ma‘lumotga ega bo‘lishlari mumkin.

Masalan 3-sinf o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan 2016-yilda nashrdan chiqqan matematika fanidan metodik qo‘llanmada, “Rim raqamlari” deb nomlangan mavzu uchun mazmunli tavsiyalar berilgan. Biroq, ushbu qo‘llanmaning 65-sahifasida rim raqamlarida to‘rta bir xil raqam yonma-yon yozilmasligi kerak degan ko‘rsatma berilgan bo‘lsada, 64-sahifasida 489-topshiriqda (hozirgi amaldagi darslikda 89-sahifadagi 2-misol) sonlarni rim raqamlarida yozilishi uchun berilgan uslubiy tavsiyasida ilmiy xatolikga yo‘l qo‘yilgan. Ya‘ni,

148-CXXXXVIII, 692-DCXXXII, 893-DCCCCLXVIII singari sonlarni rim raqamlari ko‘rinishda yozilgan.

Aslida, rim raqamlarini yozish qoidasiga rioya qilib yozilsa, quyidagicha yozilishi kerak edi.

148-CXLVIII, 692-DCXCII, 893-DCCCXCIII.

Demak,yuqoridagi qo‘llanmada, 148 va 692 sonlarini yozishda, X raqamidan, 893 sonini yozishda esa, C raqamidan to‘rt martadan takror holda noo‘rin foydalanilgan.692 va 893 sonlari uchun qo‘llanilgan rim raqamlari esa mutlaqo boshqa son qiymatini ko‘rsatib turibdi.

Shu sababli har bir yaratilayotgan metodik qo‘llanmalar har tomonlama mukammal tuzilgan bo‘lishi darkor.

Rim raqamlarini yozishda o‘qituvchilarimiz quyidagi qoidalarga amal qilishlari zarur:

- Agar kichik raqam katta raqamning chap tomonida yozilgan bo‘lsa, katta raqamdan kichik raqam ayriladi.

$$IV=5-1=4, IX=10-1=9, XC=100-10=90, XL=50-10=40$$

- Agar kichik raqam katta raqamning o‘ng tomonida yozilgan bo‘lsa, katta raqamga kichik raqam qo‘shiladi.

$$XV=10+5=15, CXV=100+10+5=115$$

- Agar kichik raqam ikkita katta raqamning o‘rtasida kelsa, avval o‘rtadagi raqam qiymatini o‘ngdagi raqam qiymatidan ayriladi.So‘ng hosil bo‘lgan ayrima birinchi raqam qiymatiga qo‘shiladi.

$$DXC=500+(100-10)=500+90=590$$

- Rim raqamlarida bir raqam ketma-ket uch martadan ortiq takrorlanmasligi kerak.

Bir xil sonni ketma- ket to‘rt marta ishlatishga ta‘qiq XIX asrda paydo bo‘lgan.Shu sababli eski matnlarda IV va IX raqamlari o‘rniga IIII yoki, VIII, V va LX o‘rniga IIII yoki XXXXXX belgilardan foydalanilgan.

M(1000) raqami rim raqamlari tizimidagi eng katta raqam bo‘lganligi uchun va biz raqam yaratishda faqat uchta bir xil belgidan foydalanishimiz mumkinligi sababli, rim raqamida yozilgan eng katta son 3999(MMMCMXCIX).Shunday bo‘lsada, biz katta raqamlarni yozishimiz mumkin, faqat ularni sonini 1000 ga ko‘paytirish uchun yuqorisiga chiziq chizish kerak bo‘ladi.

Masalan, $IV\bar{=}$ 4000, $V\bar{=}$ 5000, $XX\bar{=}$ 20 000

Rim raqamlari haqidagi to‘liq ma‘lumotlarni har qanday pedagog bilishi shart.Chunki, kitoblardagi bob va bo‘limlarni belgilashda, tarixdagi asrlarni, oylarni, choraklar va boshqalarni yozishda hamon rim raqamlaridan foydalanib kelinmoqda.XXI asr, III oy, IV chorak, V bob shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Barno Abdullayeva, Ma‘muraxon Toshpo‘latova, Albina Sadikova, Yulduzxon Jabborova, Nodira Muxitdinova. Matematika o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma 3-sinf. Toshkent. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”2016- yil.[62-65 betlar].

2. Manzuraxon Madaliyeva. Sahnada matematika Farg‘ona.”Universal poligraf”2012 –yil.[35-37-betlar.]

3. S.Burxonov, O‘.Xudoyorov, Q.Norqulova, N.Ruziqo‘lova. L.Goibova. Matematika 3-sinf uchun darslik. Toshkent. “Sharq”Toshkent-2019.[88-89-betlar.]

4.N.U.Bikbayeva Matematika 4-sinf uchun darslik.Toshkent. “O‘qituvchi”Toshkent-2020.[10-11-betlar.]

5.Internet saytlari.